

LA VERKO

Gonçalo Neves

Andreas Künzli: *Universalaj Lingvoj en Svislando. Svisa Enciklopedio Planlingva. Encyclopédie suisse des langues planifiées. Schweizer Plansprachen-Lexikon. Enciclopedia svizzera delle lingue pianificate.* La Chaux-de-Fonds: SES, CDELI 2007. 1129 p. ISBN 2-9700425-2-5

Post multjara esplorado kaj verkado la svisa slavisto, filologo-historiisto, interlingvisto kaj informadikisto Andreas Künzli (n. 1962) finfine lanxis en la mondon sian verkon *Universalaj Lingvoj en Svislando*. La fizika produkto de lia laborego estas kolosa libro 1120-pagxa, unu el la plej dikaj gxis nun aperintaj en Esperanto.

Tamen la nunan verkon karakterizas ne nur pezo kaj diko. Gxi estas grava enciklopedio, science ellaborita, zorge redaktita, bele verkita, ricxe ilustrita kaj placxe presita. En gxi la auxoro sisteme kaj detale kolektas, prilaboras, prezentas kaj komentas faktojn kaj datojn pri la historio de la planlingvaj movadoj en Svislando, precipe de Esperanto, sed ankaux de Volapük, Ido, Occidental-Interlingue kaj Interlingua, kaj ecx de malpli konataj projektoj.

La fono estas Svislando, teritorio plurlingva kaj plurkultura, ideala scenejo kie cxiu el la kvin cxefaj planlingvoj supre menciitaj sukcesis varbi gravajn adeptojn, fondi societojn, eldoni gazetojn kaj naski interesan movadon. Künzli prezentas la homojn – svisajn aux alilandajn – kiuj ludis rolon en tiuj movadoj en Svislando.

La verko estas tre ampleksa kaj bunta. Gxin malfermas kvar antauxparoloj. La unuan, kurtan kaj cirkonstancan, verkis en esperanto Bruno Graf, prezidanto de Svisa Esperanto-Societo, kiu tuj en la dua alineo montras interlingvistikan malkleron kaj ecx kontrauxdiras la titolon de la verko (*Universalaj lingvoj – jes, plurale – en Svislando*), kiam li asertas ke «La atingajxo de Esperanto estas, ke gxi farigxis vivanta lingvo, dum la aliaj projektoj restis projektoj»... La dua, france verkita de Jacques-André Humair, direktoro de la Biblioteko de La Chaux-des-Fonds, donas kvazaux oficialan tonon al la entrepreno. En la tria Claude Gacond rakontas en Esperanto tre interesajn spertojn pri sia laboro kiel arkivisto cxe CDELI. En la kvara, ankaux en Esperanto sed kun germana resumo, Künzli prezentas la metodikajn aspektojn de sia projekto. Tre grava kaj leginda teksto, en kiu la auxoro skribas i.a. ke «La historiisto devas okupigxi pri la kauxzologio, por fine eltrovi la historian veron, sen apliki ideologian historiismon, sen transformi la historion al propagando, sen krei el ideologio ecx utopion aux mitologion. Ne metafiziko, spekulacioj aux antauxjugxoj interesu la seriozan sciencan esploriston, sed ekzaktaj faktoj, empiriaj observoj, praktikaj spertoj. Historia scienco ne estu praktikata – aux misuzata – por manipuli la faktojn. Kelkfoje historiistoj frontas la dangxeron beligi la historion, glorigi faktojn aux legendojn, ecx kun plej noblaj intencoj. Ankaux la adeptoj de la planlingvoj ne estas liberaj de tiaj tentoj» (p. 28-29). Jes, Künzli pravas, ankaux ili ne estas liberaj, sed mia impresio kiel leganto, kiel mi montros dum la recenzo, estas ke la auxoro sukcesis liberigxi de tiuj tentoj kaj brile plenumis la supran programon, tiel klare kaj sincere vortumitan.

La antauxparolojn sekvas sep enkondukaj tekstoj en la kvar oficialaj lingvoj de Svislando plus (sen evidenta kialo) la angla. En la unua, 28-pagxa, abunde dokumentita per 69 ampleksaj piednotoj plenaj de referencoj, Künzli germane donas historian superrigardon pri la planlingvaj movadoj kaj interlingvistiko kaj klopodas respondi sian komencon demandon, cxu la temo estas eksmoda en nia tempo de tutmondigo. En la dua, 17-pagxa, Claude Gacond france prezentas

siajn pripensojn pri tutmonda humanismo. Lia teksto enhavas gravajn informojn pri la strukturo de Esperanto, tre interesajn por ekstera publiko, sed bedaŭrinde ankaŭ fantaziajn troigojn (p. 71: «Esperanto jam trovigxas inter la 10 internacie plej uzataj lingvoj»; p. 75: «Dum la franca neripareble perdis terenon, Esperanto, male, disvastigxis tra la tuta mondo»; p. 76: «Leksike Esperanto estas preskaŭ cxiam lingvo pli preciza ol la franca») kaj nedokumentitajn asertojn (p. 82: «Lejzer Zamenhof analizis la funkciadon de aglutinaj lingvoj kiel la finna, la estona, la hungara kaj la turka, kaj de izolaj lingvoj kiel la mongola kaj la cxina»). En la tria, 22-pagxa, bone dokumentita, Claude Piron france prezentas interesan komparan studon pri la diversaj komunikmetodoj uzataj en internaciaj organizajxo kaj la sola uzata en esperantaj medioj. En la kvara, 18-pagxa, Tazio Carlevaro donas itale tre bone strukturitan lecionon pri interlingvistiko kaj planlingvoj. En la kvina, 8-pagxa, en la angla (tradukita de Roy McCoy), Claude Piron prezentas sian ideon pri Esperanto kiel nova formo de humanismo. En la sesa, 9-pagxa, Künzli germane donas koncizan historian superrigardon pri la planlingvaj movadoj kaj interlingvistiko en Svislando. En la sesa, nur 2-pagxa, Arthur Baur en la romancxa prezentas kelkajn ekzemplojn kiuj celas pruvi ke gxi estas planlingvo, same kiel Esperanto. El la ses enkondukaj tekstoj, nur la du aŭtoritaj de Künzli estas unuafoje aperantaj.

La enkondukajn eseojn sekvas kvin sekcioj, dedicitaj al la kvin cxefaj planlingvoj laŭ kronologia apero (Volapük, Esperanto, Ido, Occidental-Interlingue, Interlingua), kaj ses pritraktanta malpli konatajn projektojn kaj ceterajn planlingvajn temojn. Temas pri la torso de la verko, pri la propre enciklopedia parto. La esperanta sekcio kompreneble estas la plej ampleksa (358 p.), sekvata de tiuj pri Ido (22 p.), Occidental-Interlingue (14 p.), Volapük (11 p.) kaj Interlingua (8 p.). La sesa sekcio, surprize longa (32 p.), pritraktas 30 projektojn. La sekcioj konsistas el apartaj artikoloj alfabete ordigitaj, pritraktantaj la individuojn (cxirkaŭ 500), grupojn, societojn, gazetojn, verkojn, domojn, urbojn, kongresojn, ejojn, iniciatojn kaj objektojn kiuj armaturas la longan kaj vervan aktivadon de la planlingvaj movadoj en Svislando.

La ses menciitaj sekcioj konsistigas la propre Künzli-an parton de la verko. La aŭtoro mem verkis cxuijn artikolojn, en Esperanto, per stilo klara, flua kaj placxa, kiu felicxe kontrastas kun la pezaj vortumoj de multaj el la pagxo de la enciklopedieca *Esperanto en Perspektivo*, grava referenca verko 844-pagxa eldonita de UEA en 1974. Mi ne povas eviti komparon ankaŭ kun la fama *Enciklopedio de Esperanto*, eldonita de Literatura Mondo en 1933. Ankaŭ en cxi tiu verko, ankoraŭ grava hodiaŭ, la artikoloj estas skribitaj per flua lingvajxo. Tamen ili ofte konsistas nur el teda sinsekvo de datoj, eventoj, postenoj kaj verkoj. En la enciklopedio de Künzli, kontraste, la artikoloj estas variaj kaj vivecaj, kvankam ne malpli science ellaboritaj. La svisa aŭtoro ne ellasas faktojn kaj datojn sed sukcesas ilin dozi meze de teksto kiu fluas mem kaj tial legeblas kvazaŭ aro da etaj cxapitroj el grandioza romano. Legi la verkon de Künzli estas placxa aventuro. Se oni hazarde elektas artikolon kaj komencas legi, oni ne plu kapablas halti. Gxi vekas la intereson (pro la temo mem sed ankaŭ pro la pritrakto) kaj resendas al aliaj artikoloj, kaj cxi tiuj al plusaj. Oni do navigas tra la libro kvazaŭ inter retpagxo, libere kaj avide. La aŭtoro, eble dank' al sia informadika profesia sperto, sukcesis rekrei en cxi tiu verko la etoson kaj gxuon de interreto. Tio estas aparte malfacila tasko kaj konsistigas unu el liaj multaj meritoj.

Tamen ne nur pro tia lerta rekreo kaj enetosigo Künzli meritas aplaudon. La recenzata verko lin pravas ankaŭ kompetenta historiisto kaj talenta enciklopedia verkisto. Li metas la individuojn en la centron de la historio prezentante ne nur ties agojn, sed ankaŭ ties pensojn, hezitojn, aspirojn kaj dezirojn, cxiam surbaze de dokumentoj, sen spekulativo, sen fantazio. La individuoj aperas ne nur kiel historiaj agantoj aux plenumantoj, sed ankaŭ kaj ecx precipe kiel personoj, kun siaj meritoj kaj virtoj sed ankaŭ kun mankoj, kapricoj kaj manioj. Tial li ne

hezitas prezenti ankaux faktojn kaj eventojn kiujn aliaj historiistoj – pli kabinetaj kaj severaj – eble opinius “minoraj”, aux ecx anekdotaj. Ankaux tio estas tre malfacila tasko, cxar tia historiisto devas esti tre singarda, sobra kaj takta por ne fali en la dangxeran kaj tentan marcxon de klacxemo. Ankaux cxi-kampe Künzli plene sukcesis.

Alia rifo kiun historiistoj ne cxiam sukcesas eviti estas ia (sub)konscia ideologiigo de la historiaj aktoroj kaj scenaro. Gxin ne sukcesis eviti Drezen (1892-1937) en pluraj partoj de sia cetere tre bona, mejlosxtona kaj plu konsultinda *Historio de la mondolingvo* (1928-1930). En la enciklopedio de Künzli, male, la individuoj ne estas nuraj marionetoj aux risortoj de ideologioj au “sociaj fortoj”. Ili pensas kaj agas mem, ili faras la historion anstataux pasive kaj inerte spekti gxin. Ilin ne puxas obskuraj tendencoj aux partiaj brevieroj, ecx kiam ili havas kaj manifestas politikajn, sociajn aux religiajn simpatiojn kaj preferojn. Ili estas la kerno kaj la motoro de la historia disvolvo. Liberiginte la historian fluon de la ideologia fecxo kiu gxin malklarigis dum la 19a kaj 20a jarcentoj, Künzli sukcesas komuniki gxian tutan esencon kaj regali la leganton per produkto ankoraux ne remacxita, kiun la leganto mem, sen trudita kuratoreco, povas gxui, interpreti kaj primediti. Iasence la auxtoro revenas al la pureco de la helenaj historiistoj, sed evidente ricxigante gxin per la sciencaj metodoj de moderna historiografio.

Alia menciinda faceto de la auxtoro estas lia objektiveco. Cxi-verke li pritraktas ne nur figurojn kies korpojn jam longe glutis la patrino, sed ankaux homojn ankoraux vivantajn kaj agantajn, homojn kun opinioj kaj metodoj foje polemikaj, foje divergxaj de tiuj kiujn la auxtoro manifestis private kaj publike, skribe kaj parole, dum sia esperantista vivo. Tamen kiel honesta historiisto Künzli sukcesas submeti la koron al la intelekto. Li prezentas faktojn kaj figurojn kaj komentas ilin, sed liaj komentoj cxiam impresas racie, sobre kaj ekvilibre. Ili ne trudigxas, ne celas konvinki aux persvadi, ecx ne “gvidi” la leganton, sed nur ilustras kaj prilumi la eventaron. La objektiveco de la auxtoro plene manifestigxas en lia pritrakto de polemikaj figuroj kaj faktoj. Ekzemple liaj longaj artikoloj pri la tiel nomata Civito kaj ties “konsuloj” (p. 242-249), pri Serge Reverdin (n. 1942), pli konata kiel (regxo) Parzival¹, kies ekstravaganca maniero propagandi Esperanton damagxas la bildon de la movado (p. 618-620), kaj pri Gonzague de Reynold (1880-1970), aristokrato kaj profesoro kiu verkis tre malfavoran raporton pri Esperanto kaj malhelpis ties eventualan agnoskon fare de Ligo de Nacioj (p. 621-626), estas vere modelaj kaj atestas la eksterordinaran kapablon de Künzli teni sin objektiva kaj senpartia kiel historiisto, malgraux siaj konvinkoj kiel movadano. Lia objektiveco ne sxanceligxas ecx kiam li pritraktas aliajn planlingvojn kaj ties delikatajn temojn, kiel ekzemple la fondon de *Verband für die Schaffung eines Weltspracheamtes* (‘Asocio por la starigo de universallingva oficejo’), okazintan en 1911, dum plena Ido-Esperanta antagonismo (p. 811-812).

La verko de Künzli estas tre zorge ellaborita kaj redaktita. “Fakajn” erarojn mi trovis nur du, en la artikolo «Ido en Svislando», en la sama frazo (p. 793). Künzli skribas ke «La 24an de oktobro [de 1907], post la fino de tiuj kunsidoj, la koncerna komisiono de la Delegitaro decidis adopti principe Eon, kun la kondicxo, ke estu enkondukitaj en gxi reformoj surbaze de la konkludoj prezentitaj en la brosxuro *Les vrais principes de la langue auxiliaire* [...]». Unue la auxtoro sxajne konfuzas la komitaton de la Delegitaro (kiu ja faris la menciitan decidon la 24an de oktobro) kun la konstanta komisiono, kiun la komitato nomumis samdate por plua laborado. Poste li mencias brosxuron kiun la komitatanoj evidente ne povis konsulti en 1907, cxar gxi aperis nur en 1908¹. La komitata raporto² ja parolas pri «la projekto de *Ido* (kiun la komitatanoj

¹ Ido: *Les vrais principes de la langue auxiliaire*. Etude pratique dédiée à tous, mais surtout aux Espérantistes. Paris 1908 (2a eld.: 1909): Imp. Chaix. 31 p.

ricevis sub la formo de elementa gramatiko, kompleta gramatiko, *ekzercaro* kaj specimena vortaro» (p. 21). Otto Jespersen (1860-1943), unu el la komitatanoj, en interesa artikolo publikigita en la gazeto *Novialiste* (decembro 1937)³ parolas nur pri «presita kompleta gramatiko kaj kelkaj tajpitaj folioj da vortaro». La bibliografio de Carlevaro/Haupenthal⁴ mencias nur unu kompletan gramatikon aperintan en 1907⁵, do versxajne gxuste cxi tiun ricevis kaj dum kvin sinsekvaj kunsidoj analizis la komitatanoj en Parizo. Pri la ceteraj dokumentoj oni scias nur ke ili publikigxis unuafoje nur en 1908, kaj ne plu sub la pseuxdonimo *Ido*⁶. Versxajne en 1907 ekzistis praversio tajpita aux ecx presprova. En la fontindikoj, kiuj okupas 28 pagxojn, Künzli sciigas ke la menciitan tekston li verkis «laux artikolo (nepublikigita) de T. Carlevaro» (p. 1029). Iom surprize, unue cxar ekzistas fidindaj fontoj publikigitaj, due cxar de Carlevaro, eminenta fakulo pri la temo, oni ne atendus tiajn erarojn. Eble cxi tiuj estigxis cxe Künzli post mallongigo de pli frua versio, kiu menciis ambaux brosxurojn kaj ambaux organojn de la delegitaro. Iom nekongrua kun la serioza kaj scienca tono de la tuta enciklopedio mi trovas ankaux jenan aserton de la redaktoro: «I. do povas esti karakterizita iusence kiel Eo sen homaranismo, sen akuzativo kaj sen supersignoj» (p. 794). Cxi tie Künzli strange miksas gramatikon kun socia strebado kaj donas malgxustan bildon pri grava planlingvo. Li distrigxis dum momento, kiel Homero...

La ses sekciojn ilustras la impresa kvanto da 1270 fotoj, precipe de individuoj, sed ankaux de grupoj, domoj, kongresejoj, sidejoj, oficejoj, libroj, brosxuroj, gazetoj, prospektoj, informiloj, desegnoj, karikaturoj, posxtmarkoj, glumarkoj, pentrajxoj, tombosxtonoj, memorsxtonoj, memortabuloj, afisxoj, kartoj kaj ecx bushaltejoj kaj vojmontriloj. La fotoj estas bonkvalitaj kaj nigrablankaj, krom kelkaj koloraj sur libromeza fasko da glaceaj folioj.

La sekciojn dividas 40 antologiaj tekstoj, precipe pri la planlingva temaro, verkitaj de «signifaj personecoj» (laux Künzli), preskaux cxiam svisaj civitanoj. Cxi tie ni renkontas klasikajn nomojn (Zamenhof, Privat, Hodler, Baghy, Carlevaro, Piron, Gacond, Silber, Ostwald, Berger, Schild) apud aliaj malpli konataj. La tekstoj estas verkitaj precipe en esperanto (20), la germana (8) kaj la franca (7), sed trovigxas ankaux po unu teksto en la angla, Ido, Interlingue, Interlingua kaj ecx en Volapük (kun paralela traduko en la germana). Cxiujn tekstojn antauxas detala esperantlingva enkonduko plume de la redaktoro. Künzli ne hezitis enmeti ankaux tekstojn kiuj akre kritikis Esperanton, kiel la menciitan (longan) raporton de Gonzague de Reynold (p. 581-611) kaj ecx la faman pamfleton de Charles-Albert Cingria (p. 282-288), eble la plej vitriolan tekston gxis nun verkitan kontraux la lingvo de Zamenhof. La antologiaj tekstoj estas gxenerale tre interesaj kaj ege ricxigas la volumon. Tamen en unu el ili (*Survoje al la dua jarcento de Esperanto*, de Claude Gacond) mi trovis tri bizarajn asertojn (p. 843): «Oni prave sentis [La Ligo de Nacioj, en 1922], ke la zamenhofa lingvo ne estis akirinta sufcixan maturecon por farigxi laborlingvo en monda organizaxo» (kio frape kontrauxdiras la enhavon de la koncerna enciklopedia artikolo); «Interlingua [...] estis bazita sur latina centrismo science nepravigebla» (mankas ekspliko); «La interlingvistikaj esploroj ne naskas plu novajn projektojn» (kio ne estas vera).

² Couturat, Louis; Leau, Léopold: *Compte rendu des travaux du Comité (15-24 octobre 1907)*. Par les secrétaires L.C. et L. Leau. *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale*. Paris /Coulommiers/ 1910: Imp. Brodard. 3 + 32 p.

³ <http://www.geocities.com/athens/forum/5037/menlab.html>

⁴ Carlevaro, Tazio; Haupenthal, Reinhard: *Bibliografio di Ido*. Bellinzona/Saarbrücken 1999: Hans Dubois / Edition Iltis. 193 p.

⁵ Ido: *Grammaire complète de la Langue Internationale / Kompleta gramatiko di la Linguo Internaciona*. Paris 1907. (privat edito). 71 p.

⁶ Louis de Beaufront: *Grammaire élémentaire et exercices. Ekzercaro*. Paris: Delagrave, 1908. 61 p.

Laste mi menci la vastan bibliografion (44 p.), la nomindekson (bedauxrinde nedetalan) kaj la finan legosxlosilon de esperanto (france kaj germane), tre utilan, auxtoritan de Claude Gacond, Jean-Thierry von Büren kaj Richard Schneller, por helpi la konsulton de la enciklopedio fare de homoj sen antauxa esperantoscio. Mi tamen sentas la mankon de bildindekso.

Mia fina impreso estas tre favora. La enciklopedio de Künzli estas unu el la plej gravaj sciencaj verkoj gxis nun verkitaj en esperanto, se ne la plej grava. Mi menci ke multaj el la pritraktitaj figuroj ne limigis sian agadon al Svislando. Ili ne estis “lokaj” movadanoj. Ili agis ankaux eksterlande kaj grave influis la internaciajn movadojn de Volapük, Esperanto, Ido, Occidental-Interlingue kaj Interlingua. Tial cxi tiu verko interesas ne nur svisajn esperantistojn, sed la tutmondan adeptaron de la kvin cxefaj planlingvoj kaj ankaux ajnan fakulon aux studemulon pri interlingvistiko. Gxi estas verko kiu ne povas manki sur la breto de cxiu serioza planlingvano kaj interlingvisto. De nun oni abunde referencos al gxi kaj nomos gxin simple *La enciklopedio de Künzli*. Gxi estos La Verko. La svisa slavisto kaj interlingvisto jam starigis al si monumenton pli dauxran ol bronzo. Tio nomigxas gloro. Li gxin meritas.